

ӘОЖ 336.741.28

Ж.Қ. Қайырғалиева

Т. Рысқұлов атындағы ҚазЭУ, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: zhadyra.kk@mail.ru

Кәсіпорынның іскерлік беделін бағалау әдістері

Аңдатпа. Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес жиынтық талдаулар арқылы іскерлік беделді бағалау әдістерін жүйелеу жүргізілді. Зерттеу барысында анықталған әдістердің кемшіліктеріне тоқталып, іскерлік беделді бағалау арқылы компанияның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету тәсілдері талқыланды. Іскерлік беделдің анықтамаларына талдау жүргізіліп, кәсіпорындардың іскерлік беделін бағалау әдістері мен материалдық емес активтерінің есебі қарастырылды. Тәуекелдердің бірі іскерлік беделді жоғалту тәуекелін басқару сұрақтары талқыланады. Кез келген компания басқару шешімін іскерлік беделіне қарай қабылдау үшін оны қалай анықтау керек екенін білу керек, сол себепті осы мақала тұрғысында сұрақтарға жауап табу мақсаты қойылды. Әлемдік тәжірибеде пайдаланылатын іскерлік беделді бағалау әдістеріне талдау жасалынды. Қазіргі кезде Қазақстан белсенді түрде жаһандану үдерісіне енуде, сондықтан іскерлік беделді бағалау әдістері мен оларды басқаруды зерттеу жылдан-жылға өзекті болуда.

Түйін сөздер: іскерлік бедел, іскерлік беделді жоғалту тәуекелі, гудвилл, брэнд.

Кез келген компания материалдық құндылықтармен қатар материалдық емес активтерге де ие болып келеді. Материалдық емес активтерге іскерлік беделдік, тауарлық маркалар, брендтер, компанияның нарықтағы танымалдылығы жатады. Материалдық емес активтерді бірінші қарағанда бағалау қиынға соғады. Көптеген қосылу мен жұтылу мәмілелерінде компаниялар өзінің баланстық құнынан бірнеше есе көп немесе төмен бағада сатып алынады, бұл дегеніміз – компанияның құнының өзгеруіне әсер ететін материалдық емес құндылықтың болуы [1]. ҚР-ның “Бухгалтерлік есеп және қаржы есебі” туралы заңында материалдық емес активке келесідей анықтама берілген: материалдық емес активтер деп белгілі бір нақтылы табиғи пішіні жоқ, ақша немесе зат түріндегі активтер қатарына жатпайтын, бірақ қандай да бір бағаға, құнға бағаланатын болғандықтан кәсіпорынға өнім өндіруде, тауарларды сатуда, қызмет көрсетуде, негізгі құралдарды жалға беруде немесе әкімшілік қызмет барысында үнемі, яғни ұзақ уақыт бойы (бір жылдан артық уақыт) қосымша табыс (пайда) әкеліп тұратын активтерді айтамыз. Кәсіпорындарда материалдық емес

активтердің қатарына лицензиялық келісімдерді, бағдарламамен қамтамасыз ету, патенттерді, ұйымдастыру шығындарын, гудвильді, франчайзингті, сауда маркаларын, авторлық құқықты жатқызуға болады [2].

Басқару шешімін қабылдаған кезде, ол шешімнің компанияға қалай әсер ететіндігін білуіміз керек. Үнемі компанияға бағалау жұмыстарын жүргізу көптеген қаражат пен уақытты қажет етеді. Бұл жағдайда компанияның бөлек жеке элементтерін бағалау және оның әсерін анықтау алдыңғы орынға шығады. Сол элементтердің бірі компанияның іскерлік беделдігі болып табылады.

Қазақстандық кез келген компанияға материалдық емес активтердің, соның ішінде іскерлік беделдіктің қалыптасу құнын ескеретін басқару жүйесі керек. Қазіргі таңда көптеген компаниялардың қосымша пайдасы материалдық емес активтерді тиімді пайдалану арқылы артыруда.

Компанияның іскерлік беделдігі экономикалық қауіпсіздікпен тікелей байланысты. Материалдық емес активтерді дұрыс басқару және көптеген қолсұғушылықтан сақтану ша-

раларын жүргізу, компанияның іскерлік беделдігінің клиенттер, бәсекелестер және инвесторлар арасында арта түсуіне әкеледі.

Қазіргі уақытта көптеген іскерлік беделдікті бағалау әдістері бар. Зерттеу жұмысы барысында әдістерді жүйелеуге әрекет жасалынды және іскерлік беделдікті бағалау әдістерінің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылды.

Қазақстандық тәжірибеде компанияның іскерлік беделдік құны гудвилл түрінде қарастырылады. Атап айтатын жағдай, компанияның іскерлік беделдік құны оның баланстық құнынан көп болуы ғажап емес.

Қазіргі кезде компанияның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында іскерлік беделдіктің рөлі және оған әсер ету деңгейін бағалау зерттеу жұмысының ең басты мәселесі болып отыр.

Гудвилл немесе «фирма бағасы» бір кәсіпорын екінші кәсіпорынды түгелдей сатып алғанда пайда болып, материалдық емес активтер шотында есептелетін құндылық. Ол ұйымды сатып алған кездегі нақты нарықтық баға мен таза активтерінің баланстық құнының арасындағы айырым. Егер сатып алынған ұйымдағы барлық активтердің сатып алынған құны олардың баланстық құнынан артық болса, осы құндардың арасындағы айырым «жағымды гудвилл» деп аталады, керісінше, кем болса «жағымсыз гудвилл» дейміз [3].

Гудвилл бухгалтерлік түсінікте және

бағалаушының түсінігінде әрітүрлі болып келеді. Егер бухгалтер беделдікті балансқа енгізу үшін қосылу мен жұтылу мәмілелері орындалғаннан кейін бағалап, есептеулерін жүргізсе, ал бағалаушылар мен талдаушылар қосылу мен жұтылу мәмілесі орындалмас бұрын гудвилл құнын бағалау жұмыстарын жүргізеді. Бұл дегеніміз бағалаушы компанияның нарықтық бағасы мен қосымша пайда әкелетін іскерлік беделдігін анықтау керек [4, 46-6.].

Беделдікті бағалауды екі тұрғыдан қарастыруға болады: сапалық және сандық. Олардың ішінде көптеген іскерлік беделдікті бағалау әдістері бар, бұл ұғымның жан-жақтығын көрсетеді.

Көптеген компаниялар үшін гудвилл немесе іскерлік беделдік ең маңызды актив болып табылады. Гудвилл фирма активтеріне айлашарғы жасауға жол бермейді, бірақ компания басшылығы да, бухгалтерде іскерлік беделдікке дұрыс бағалау жүргізе алмайды, себебі іскерлік беделдіктің негізгі көлемін анықтау тек компанияны сату кезінде ғана жүргізіле алады. Дегенмен гудвиллді алдын ала бағалау қажет және оның көптеген әдістермен жүргізуге болады.

Артық қосымша табысты бағалау әдісі гудвиллді бағалаудың әдістерінің бірі болып табылады. Алғашқы рет бұл әдіс 1920 жылы АҚШ-тың қазынашылық меморандумы шеңберінде пайда болған. Компанияның бағасын анықтау арқылы гудвиллді бағалау келесі формуламен жүзеге асады:

Таза материалдық активтердің құны *

* Таза материалдық активтерді капитализациялау коэффициенті – қалыпты табыс деңгейі = Артық қосымша табыс *

* Артық қосымша табысты капитализациялау коэффициенті =
= Гудвилл + таза материалдық активтердің бағасы =
= Компанияның құны

$$GV = \frac{NOI - MA + R_e}{R_g}$$

Осы формулаға қарай отырып компанияның құны таза материалдық активтермен гудвиллдің қосындысынан тұратынын көрдік.

GV – гудвилл;

NOI – таза операциялық табыс;

MA – материалдық активтердің құны;

R_e – негізгі қызметтен түскен таза табысты капитализациялау коэффициенті;

R_g – материалдық емес активтерді капитализациялау коэффициенті;

Артық ресурстар әдісі құрылған іскерлік беделдіктің бағасын есептеу барысында меншік қаражаттарымен қатар тартылған қаражаттарды да ескереді. Гудвилл келесі формуламен анықталады:

$$GW = \left(\frac{M}{R} - TA \right) W,$$

M – таза пайда,

R – жиынтық активтер рентабельдігі,

TA – жиынтық активтер құны,

W – меншік қаражаттарының компанияның пассив бөлігіндегі үлесі.

Өнімдерді өткізу (жұмыс, қызмет) көлемі көрсеткішінің негізінде іскерлік беделдің бағалау әдісі. И.А. Бланк іскерлік беделдікті келесідей түрде анықтауды ұсынды:

$$GW = \frac{\bar{M} - \overline{ABIT} * R_Q}{a},$$

\bar{M} – бағаланып отырған компанияның таза табысының орташа көлемі;

\overline{ABIT} – компанияның орташа түсімдерінің көлемі;

R_Q – жалпы саладағы өнімнің тиімділік коэффициенті;

a – жиынтық материалдық емес активтердің артықшылығын қамтамасыз ететін қосымша табысты капитализациялау коэффициенті.

Квалиметрия әдісі. Квалиметрия бұл сапаны анықтауға бағытталған ғылым. Квалиметрия әдісінде компанияның іскерлік беделдігі жоғары және төменгі сапалы көрсеткіштерге ие аналог компаниялардың көрсеткіштерімен салыстыра отырып анықталады. Сапа коэффициенті келесідей формуламен анықталады:

$$K_f = \frac{(q_f - q_{\min})}{(q_{\max} - q_{\min})},$$

K_f – бағаланып отырған компанияның сапа коэффициенті;

q_{\max} – бағаланып отырған компанияның аналогтары арасындағы ең жоғары сапаға ие компанияның көрсеткіші;

q_{\min} – аналог компаниялары арасында ең төменгі сапаға ие компанияның көрсеткіші;

a_f – сипатталып анықталатын компанияның нақты көрсеткіш.

Кәсіпорынның таза пайдасының ауытқуына компания қызметінің сапасы әсер етеді, яғни жоғары шамамен нөл арасында келесі формула қолданылады:

$$K_f = \frac{NOI_f}{NOI_{pr}},$$

Тозу кезінде пайдалылық жоғалатын болғандықтан, бұл жағдайда тозуды келесідей формуламен есептейміз:

$$W = 1 - \frac{NOI_f}{NOI_{pr}}.$$

Нарықтық капитализация көрсеткіштері негізінде іскерлік беделдікті бағалау моделі. Акцияларды алу арқылы компания сатып алу операциялары қаржыны басқару мақсатында жүргізілуі мүмкін. Бұл жағдайда іскерлік беделдіктің көлемі келесідей түрде анықталады:

$$GW = \sum_{i=1}^n m_i * C_i - ANC,$$

n – корпорацияның әртүрлі акцияларының саны; m_i – i -түрдегі шығарылған акциялардың көлемі; C_i – i - түрдегі акцияның курсы [5].

Қазіргі уақытта іскерлік беделдікті анықтайтын әдістер әмбебап емес. Осы берілген формулалар, әдістер арқылы гудвиллдің, яғни іскерлік беделдіктің нақты құнын есептей аламыз деп айту қиын. Өлі күнге дейін іскерлік беделдікті бағалайтын нақты әдіс жоқ. Жоғарыда аталған әдістерде кемшіліктер кездеседі (таблица).

Сапалық әдістерге келетін болсақ АҚШ және Батыс Еуропа елдерінде іскерлік беделді рейтингтік бағалау кеңінен тараған. Іскерлік беделді бағалайтын Fortune журналы АҚШ-тың іскерлік беделі жоғары компаниялар тізімін «America's most admired companies», британияның Financial Times газеті әлемдік компанияларының тізімін «World's most respected companies» жыл сайын жариялап отырады.

«Most Admired Company» әлемдік іскерлік бедел рейтингін Nau Group атты маркетингтік агенттік құрады. Бұл рейтингке әлемнің жоғары беделді компаниялары кірді. Бұл рейтингте компанияның іскерлік беделдігі келесі көрсеткіштерге 1-ден 10-ға дейін ұпай беру арқылы анықталады: инновация, қызметкерлерінің біліктігі, корпоративтік активтерді пайдалануы, әлеуметтік жауапкершілік, басқару сапасы, қаржылық тұрақтылығы, ұзақ мерзімді инвестициялар көлемі, өнім немесе қызмет сапасы.

Қазақстандық тәжірибеге келетін болсақ бізде белгілі критерийлер негізінде іскерлік беделге баға беретін рейтинг жоқ десек бо-

лады, бірақ дамыған елдерде беделді анықтайтын көптеген әдістер бар. Қазақстандағы жағдайларға, компанияларға бағалау жүргізіп, рейтинг ұсынатын «Exclusive» атты аналитикалық журнал бар. Осы журнал беттерінен Қазақстандық компаниялардың іскерлік бедел рейтингі жарық көрген, бірақ бұл рейтинг

қандай көрсеткіштер негізінде құрылғаны көрсетілмеген. Егер рейтингті құру кезінде қолданылған көрсеткіштер жария түрінде көрсетілсе компаниялар өз іскерлік беделін жоғарылатуға тырысады. Рейтинг тұтынушылардың, инвесторлардың көзқарасына үлкен әсерін тигізеді.

Таблица – Іскерлік беделдікті бағалаудағы әдістердің кемшіліктері

Әдістер	Кемшіліктері
Сандық	
Артық қосымша табысты бағалау әдісі	Таза табыс пен капитализациялау коэффициентін анықтау кезінде көптеген қателіктер кездеседі. Активтердің орташа шаманың пайдалану кезінде ауытқулар мен қателіктер болуы мүмкін [6].
Артық ресурстар әдісі	Әдістің осал жағы болып компанияның тапқан табысын тек түзетілген таза активтермен ғана қамтамасыз еткізіп, артық ресурстарды меншік құралдары арқылы қалыптастырады [7], [8].
Өнімдерді өткізу көлемі көрсеткішінің негізінде іскерлік беделді бағалау (жұмыс, қызмет)	Таза пайда көрсеткіштерін өнімді үлестіру кезінде жалпы пайда мен жиынтық дара материалдық емес артықшылықтардың әсер етуі негізінде қалыптастыру ұсынылады. Бұл әдісте соңғы жылдардағы көрсеткіштер қолданылады [5].
Өзіндік құн көрсеткіштері негізінде іскерлік беделдікті бағалау әдісі	Қазіргі уақытта есептілікте қолданатын жалпы салалық рентабель көрсеткіштері туралы мәліметтер жоқ [9, 36].
Квалиметрия әдісі	Есептеу барысында GW көрсеткішінің дұрыстығына күмән әкеледі, себебі бұл көрсеткіш салыстырмалы алгебралық сома және абсолюттік көрсеткіштер арқылы анықталады [5].
Нарықтық капитализация көрсеткіштері негізінде іскерлік беделдікті бағалау моделі	Бұл әдіс тек АҚ заңи ұйымдастыру формасында құрылған кәсіпорындарда ғана қолданысқа ие бола алады.
Сапалық	
Рейтингтік бағалау әдісі	Бұл әдістер арқылы компания туралы тұтынушылар арасындағы көз қарастарды білуге болады. Іскерлік беделдік тек сандық көрсеткіш емес, сонымен қатар сапалық көрсеткіш болғандықтан бұл көрсеткішті жиі қолдануға тура келеді. Бұл көрсеткіш нақты бір қорытынды бермейді, алдыңғы жылдармен салыстыру арқылы компанияның не әлсірегенін не күшейгенін біле аламыз.
Социологиялық сұраулар әдісі	

Көп компанияның балансында материалдық емес активтердің құны аз болғандықтан, іскерлік беделдік ұғымы Қазақстанда әлі толыққанды зерттеле қойған жоқ. Тәжірибеде көргеніміздей, жылжымайтын мүліктерді бағалау материалдық емес активтері бағалаудан жиі болып тұрады. Осыған орай Қазақстанда материалдық емес активтерді бағалау әдістерін зерттеу артта қалып отыр.

Бухгалтерлік стандарттарға сәйкес «гудвилл» баланста бөлек бап ретінде орналасу керек. Бизнесті бағалау кезінде гудвилл активтердің бір түрі ретінде әдіс бағасын алуы тиіс. Бух-

галтерлер, қаржыгерлер және бағалаушылар әлі уақытта дейін іскерлік беделдікті, яғни гудвиллді дұрыс бағалай алмауда. Бұл тек Қазақстандағы мәселе емес, сонымен қатар ТМД және оданда шет мемлекеттердің компанияларында кездесіп отырған мәселе. Іскерлік беделдіктің анықтамасы көптеген заңдарда нақты қарастырылмаған, бухгалтерлік стандарттарда берілген анықтамаға қарасақ, гудвиллді тек сатып алуды сату мәмілесі жасалған уақыттан кейін ғана құралжабдық ретінде тани аламыз, бірақ кез келген компания өзінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында гудвиллді бағалауды

жыл сайын өткізіп отыруы тиіс деп есептеймін. Әрдайым дұрыс бағаланып отырған іскерлік беделдік кәсіпорынның пайдасының артуына өз септігін тигізетіне күмәнім жоқ.

Шетелтелдік әдебиеттерді қарай отырып іскерлік беделдікті бағалау әдістерін жаңғырту және жұмыс барысына енгізу толық қанды жүргізілуде. Олардың ең басты бағыты болып, компанияның қаржылық тұрақтылығын бағалау және оларды басқару мәселелеріне материалдық емес активтің соның ішінде іскерлі беделдіктің әсерін анықтау. Сол себепті Қазақстандық компанияларының есептілік саясатында гудвиллдің мәнін, орнын анықтауға көңіл бөлген жөн деп есептеймін.

Әдебиеттер

- 1 www.top-manager.ru – Топ-Менеджер ай сайындық журналдың ресми сайты.
- 2 ҚР-ның “Бухгалтерлік есеп және қаржы есебі” туралы Заңы. 24. 06. 2002 ж.
- 3 Садиева А.С., Жуматова М.К., Акимова Б.Ж., Тілеуова Э.М. «Халықаралық Қаржылық Есептілігі Стандарттарына сәйкес бухгалтерлік Есеп». – Астана, 2011.
- 4 Шарков Ф.И. Гудвилл константы: стиль, публицити, абырой, имидж, фирманың бренді. – М., 2009.
- 5 Бланк И.А. Қаржылық менеджменттің негіздері. – Киев: Ника-Центр, 2004 ж. – Т. 2. – С. 391–347.

6 www.c-pp.ru – Бағалаушыларды кәсіби қайта даярлау орталығының ресми сайты.

7 Иванов А.П. Іскерлік бедел: анықталмағандықтың факторлары және тәуекел. – Қаржы, 2011.

8. www.verdikt-ocenka.ru – «Вердикт-Оценка» бағалау компаниясының ресми сайты.

9 Елисеев В.М. Гудвилл: бағалаудың мәселесі және есептелікте көрсету // Экономика сұрақтары. – 2009. – № 1. – С. 25-37.

References

1 www.top-manager.ru – ofitsial’nyy sait ezhemesyachnogo zhurnala Top Manager.

2 KR-nyn “Buhgalterlik esep zhane karzhy esebi” turaly zany. 24.06.2002 zh.

3 Sadiyeva A.S., Zhumatova M.K., Akimova B.Zh., Tileuova E.M. “Halykaralyk Karzhylyk Esепtiligi Standartтарына saikes buhgalterlik Esеп”. – Astana, 2011.

4 Sharkov F.I. Konstanty gudvill: stil’, pablisiti, reputatsiya, imidzh, brend firmy. – M., 2009.

5 Blank I.A. Osnovy finansovogo menedzhmenta. – Kiev: Nika-Tsentr, 2004. – T.2. – S. 391-347.

6 www.c-pp.ru – ofitsial’nyy sait Tsentra professional’noi perepodgotovki otsenshchikov.

7 Ivanov A.P. Delovaya reputatsyy: factory neopredelennosti I riska. – Finansy. 2011.

8 www.verdikt-ocenka.ru – ofitsial’nyi sait ot-senochnoi kompaniya “Verdikt-Otsenka”.

9 Eliseev V.M. Gudvill: problema otsenki I otrazhenie v otchetnosti. – Voprosy ekonomiki. 2009. – № 1. – S. 25-37.

Ж.Қ. Қайырғалиева

Методы оценки деловой репутации компании

В статье рассмотрен набор методов для оценки стоимости деловой репутации. Преимущества и недостатки методов, пути повышения стоимости гудвилла для компании. При принятии управленческих решений необходимо знать, как деловая репутация отразится на стоимости предприятия в будущем. Компаниям необходима такая система управления, которая учитывала бы роль нематериальных активов, в том числе и *деловую репутацию* в формировании их стоимости. В настоящее время дополнительную прибыль компаниям приносит эффективное использование нематериальных активов.

Ключевые слова: деловая репутация, риск потери деловой репутации, гудвилл, бренд.

Zh.K. Kaiyrgaliyeva

Methods for assessing business reputation company

In the state considered a set of methods for evaluation value of goodwill. Advantages and disadvantages of the methods, ways to increase the value of goodwill for the company. Management decisions need to know as goodwill affect the value of the company in the future. Companies need a management system that addresses the role of intangible assets, including goodwill in the formation of their value. Currently, additional profit companies brings the effective use of intangible assets.

Keywords: business reputation; risk of business reputation loss; goodwill; brand.